

Időnyelte föld *

Szerémi múlt és jelen

Hornyik Miklós emlékének

Holtfáradtan értem haza a Szerémségből, vártam, hogy teljenek a napok, a hetek, hogy a vissza-aklimatizálódással egyidejűleg az ülepedés folyamata beteljesedjék. És majd ha minden letisztult, a helyére került, tapasztalati tényévé vált, ha minden felkavaró, megdöbbentő, elszomorító vagy fellelkesítő emlék, élmény, benyomás, érzelmekbe felröppent impresszió leülepedett, akkor... És egy napon, teljesen váratlanul, Kosztolányit kezdtem olvasni, a régóta oly kedves Esti Kornélt, elhoztam a lányom számítógépe mellől, hát ha nem olvasod (pedig mennyire ajánlottam), majd én... s a kötet Zsuzsika, a bácskai aranyparaszt lányának történetében nyílt ki, és már rekkenő síkvidéki hőség és hűvös október volt egy mohos kövekkel és varangyos békákkal teli, tanyai kút mellett, a bőrömnön érezhettem a magyar Gascogne érdes tapintását, a mi Gascogne-unk semmihez hasonlítható, varázslatos érintését. Aminek a különködésében, ahogyan Esti mondja, mindig van valami vidékiesség is. Apai nagyszüleim földje orvul rám rontott megint és benuktan átengedtem magam neki, nem tudtam mit kezdeni vele. Akkor jöttem rá, hogy a Szerémséget Bácskából lehet megérteni.

*

Újvidék, ennyi év után megint, viszontlátva. Még mindig: fura kényszerlelenc, idő előtt örökbe fogadott, fonákjára fordított mostoha. Ez a város elszökött, még mielőtt lett volna honnan megszöknie. Fiatalon, alig 300 évesen. Az a 12 granicsár (szerb határőr), aki az Úr 1694-ik esztendejében az ősi magyar Pétervárad vadonatúj erődjében szolgálva átevez a Duna túlsó partjára és úgy dönt: a bal parton marad – legföljebb kóros önimádatban fogant, fellengzősen historizáló

írományokban nevezhető alapító atyának. Újvidék történelmi elődje egyszerre a Pétervárad török elfoglalásakor végleg elpusztított, aprócska település, Vásárosvárad - és maga az igen patinás, először 1237-ben említett Pétervárad, Petúr bánnak, a békétlenek Katona József-i vezérének földje. Merthogy történelmi tény, hogy Pétervárad – s ekképpen, áttételesen Újvidék – első földesura az ősi magyar személynevet viselő, IV. Béla 1237-es oklevelében emlegetett Töre(Toraj) volt, az ő fia pedig Péter, azaz Petúr, a meráni aszszonynak, II. András királyunk feleségének, Gertrúdnak (Gertrudis) gyilkosa. Akár Bánk bán városának is nevezhetnénk Péterváradot, hiszen Bánk csak a mi jó Katona Józsefünk nagy művében öli meg a királynét – a valóságban a tettet Töre fia Péter, azaz Petúr követi el. Aki mellesleg Gertrúd udvarbírája, egymást követően pozsonyi, bihari, soproni, bácsi, csanádi ispán - és szörnyű módon lakol, amiért megfogadja az esztergomi érsek híres tanácsát, „a királynőt megölni nem kell félnetek”: a király karóba húzatja és persze elkobozza minden birtokát.

A békétlenek földje? Ahol – némi áttételes fantáziával – a vidék első embere, a szerb Petrovaradin névadója azt mondja a Bánk bánban: „ha egyszer ő /rabló, királyném is megszűne lenni - / ezt esküszöm, míg Endre élni fog./Meg kell erősítenie régi (szent /első királyunktól kitett) szabadság-/beli jussainkat; vagy ha megmutatja,/ hogy a hazám boldogságán segít/ezen szabadság eltörlése – egy szót/ se szólok: ámde míg ez a szokás,/ e század, Árpád vére, a magyar / érzés, magyar javak virágzanak, / mindaddig azt fogom kiáltani: üsd az / orrát, magyar, ki bántja a tied!”

*Részletek a szerzőnek a budapesti Unicus Műhely kiadásában készülő Elsüllyedt földön – Szerémi szerelem c. könyvéből. A fotókat Kemény András készítette.

Pétervárad a lebombázott híddal

Pétervárad enyhén szólva ütött-kopott óvárosában ma alighanem csak a penészfoltok virágzanak mindenfelé a falakon – amint az ember átér a hídon az óratorony alá, még az errefelé járatlan is azonnal megérzi: hiába van „közigazgatásilag” egy városon belül – más vidékre, más tájegységbe érkezett. A csupa nagybetűs MÚLT, az ódon titkok, ősi érzések, a századok iszapjába süllyedt világok vidékére.

Ablak a világra (Pétervárad)

Péterváradot már igen régóta senki sem sorolja, számítja a Szerémséghez, mint ahogy a Szerémséget sem véli jóformán lélek sem a Dél-

vidékhez tartozónak – pedig a dimbos-dombos-hegyoldal Pétervárad bizony már a Szerémség, amint átérünk a Dunán a túlsó partra, déli irányban átlépve közben egy nagy tájegység, az Alföld határát is. Péterváradal magyar ember érdemben azóta alig foglalkozott, hogy 1976-ban regényben tárta elénk múltját egy derék magyar, B. Foky István író, a bezdáni ember (így ismerik őt az egész Délvidéken – Cseres Tibor róla mintázta, az ő elbeszélésére alapozta az 1944-es magyarirtást az elsők között feldolgozó, A bezdáni ember című 1973-as novellájában.). Esetleg ideszámíthatjuk Takács Miklósnak a Bácsország millenniumi számában megjelent, Újvidék és környéke a középkorban című kitűnő tanulmányát meg még egy-két régészeti-bogarászó közleményt – és persze az útikönyvek sablonos-közhelyes-lapos, sokszor a régi, idejétmúlt kommunista kliséket és különféle felszínes ostobaságokat, netán nyilvánvaló tévedéseket, ferdtéteket is felhasználó néhány darabját.

Régebben persze komoly, a hatalmas múlt-hoz méltó irodalma volt a Szerémség kapujának. Érdújhelyi Menyhért római katolikus lelkész, akiről Hornyik Miklós azt írja, ő Újvidék mai napig egyetlen szavahihető monográfusa, a Petúr-féle merényletről közli, hogy annak oka nem holmi szerelmi história, hanem „az idegeneknek az ország kormányzására gyakorolt szertelen befolyása” volt. Tőrefi Péter-Petúr bán nem tűrte „az érdemtelen idegenek promócióját. Láta a nép ínségét, melyet a szenvedélyes Gertrúd által befolyásolt Endre uralma előidézett. A hazáját és véreit szerető főúr mindezt nem nézhette közömbös szemekkel. Gyilkot ragadott s a királynét 1213. szeptember 28-án megölte.” Pétervárad vagy Ópéterváradja pedig ősi birtokosának nevét viszi tovább s hordozza máig. (A „várad” szó a régi magyar nyelvben „kis várat, váracska” jelentett - ugyanilyen jelentéstartalma volt az „udvarhely” elnevezésnek is.) A földvárát jómódú jobbagyfalvak szegélyezték. Olyan falunevék maradtak fenn, mint Csömöri, Aranyád, Bata, Keménd, Kőszentmárton, Csenej, Zajol, Mortályos, Bivalyos...A déli parton ősi révhely: Aranylábúbács, azonos nevű faluval és (valószínűleg bencés) monostorral – feltehetően ez a legelső, minden bizonnyal a honfoglalást követő időktől létező település errefelé.

„A Duna hajlatánál, a pétervárad majorság közelében fekvő völgyet Ökördnek hívták” írja Hornyik Miklós. Gertrúd fia, IV. Béla még fiatal királyként itt alapítja meg az 1237-re elkészült ciszterci monostort, amely a jelképes Bélakút („Bélakútja”) nevet kapja. A kor egyik leggazdagabb monostorát a tatárok persze elpusztítják, utána hadászati megfontolásból felköltöztetik a Várhegyre, 64 méterre a Duna víztükre fölé - a körülötte mindinkább terebélyesedő települést a XIV. század közepétől nevezik egyre gyakrabban és rendszeresebben Péterváradnak, a monostor körüli, a török fenyegetés miatt mind jobban kiépített erődítésre is utalva. Miután a török 1521-ben elfoglalja Nándorfehérvárt, Pétervárad szerepe egy csapásra felértékelődik: rövidesen – mint Antonio Giovanni da Burgio pápai követ megfogalmazza, „az ország legfontosabb végvára.” 1523-ban a hódítók meg is támadják, de vissza kell vonulniuk. Három esztendő múlva pedig, midőn július 2-án Szulejmán csapatai megkezdik az átkelést a Száván - a Szerémség színmagyar falvai ekkor látnak először szervezett, nagy létszámú, komoly és rendezett török haderőt, ez a látvány bizonyul azután végzetesnek számukra, a maga minden következményével. 9-én déltájban már a falak alatt állnak. Több mint két hétig tartó, a majdani egri viadalt idéző ostrom kezdődik: a várbeliek sorra verik vissza a rohamokat egy „vitézi buzgalmú és határozott ifjú” (Istvánffy Miklós), Alapi György parancsnok irányításával. 26-án ér Budára egy pétervárad küldött (Csorba Csaba szerint éjjel kötélén ereszkedett le a várfalon, átúszott a Dunán, aztán lóhalálában vágta a fővárosba, ott „azt mondja, hogy sok török pusztult már el, a várbeliek pedig oly sok zsákmányt ejtettek, hogy tele van vele az egyik torony. A várbeliek erősen bizakodnak, s nincs is hiányuk semmiben, de az ellenség tüzésége nagy kárt tesz a bástyákban. Már negyven rést ütött a vár falában, de a védők újból fölépítik a ledöntött részeket. A vár még egypár napig tarthatja magát, ha a felség segítséget küld nekik.”) Segítséget ígérnek is, de már minden késő: másnap, 27-én megindul a döntő oszmán roham Töre fia, Péter vára ellen, és kemény ellenállás után a szultán hadereje győz. „Végül” számol be Istvánffy „Szulejmán szeme láttára a keveset legyőzte a sok, s egy szálig mind megölték őket.” Az út innen

– alig egy hónap leforgása alatt - nemzeti nagylétünk nagy temetőjébe - Mohácsra vezetett...A hollószárnyú zordon enyészet is átkelt a Száván.

A történetek során a vár és a bélakúti monostor teljes egészében megsemmisül, magát Péterváradot pedig csak 168 év múlva, 1688. július 14-én sikerül visszafoglalni a töröktől. És alig négy év múlva megkezdődnek egy – akkoriban a legkorszerűbbnek számító, úgynevezett Vauban rendszerű - hatalmas erőd építési munkálatai. A középkori fal- és épületmaradványok mindenestül áldozatul esnek, a ciszterci monostor romjai is beleépülnek az erődítésrendszer objektumaiba – a komáromi mellett ez a legnagyobb ilyen jellegű katonai építmény Magyarországon. Utoljára 1848-49-ben tölt be lényeges szerepet: október második felétől a bukás utáni időig, 1849 szeptember 7-éig igazi magyar fellegrár, magyar érzelmű sásfészek, amit nemhogy bevenni nem lehet, de még a fegyverletétel után is csak igen kedvező feltételek kemény kicsikarásával adják át az osztrákoknak. (Kulcsszerepe van mindebben egy kiváló, mára szinte elfeledett férfiúnak, a Budapesten utcanevet kapott Hollán Ernő alvezredesnek, a vár „erődítési igazgatójának.”) És a militáns szellem állami fennhatóságok és politikai rendszerek feletti mindenhatóságát bizonyítandó: egészen a Tito-rendszer éveig, 1951-ig katonaság állomásozott a már évtizedek óta idegenforgalmi turista-látványosság pétervárad erődében...

*

Ha manapság az ember magányos alkonyi sétára indul az erőd alatt, az óvárosban: lepusztult, omló vakolatú ódon házak, kétszáz-kétszázötven éves házsarkok, ódon lámpavasak, oromdíszek, félig elrothadt kapuk mindenfelé. Agyonkoptatott lépcsők, kosz, elhanyagoltság, szegénység, horvát felirat a templom előtt és Krúdy néhai Óbudáját idéző hangulat a szűk, néptelen utcácskáiban. Az aprócska negyed keleti irányban a Mária Terézia édesapjáról elnevezett (VI.) Károly-kapuiig ér, a barokk stílusú, a hasonló gyulafehérvárit idéző építmény alatt fut az út Karlóca-Belgrád felé. Távollab a török fölött aratott végső győzelem emlékére emelt, neves Havas Boldogasszony templom, máig búcsújáró hely. (Amikor 1716 nyarán a török megkísérelte visszafoglalni a Szerémséget, augusztus 5-én, Havi Boldogasz-

szony napján e helyen zajlott le a csata, s a néphit szerint állítólag éjjel a szokatlan időben óriási hóvihar tombolt, ettől a halálra fagyott ellenség úgy megrémült, hogy futásnak eredt dél felé.) A kápolna mellett (tekijai kegyhelynek is mondják, a tekija törökül kolostort, zárdát jelent) új ortodox templom, lám, a hagymakupolás honfoglalás idejét nem a románok találták fel, a szerb hatalom is leleményes, találékonyságban és igyekezetben igazi kisantant testvér, most és mindörökké. Ragyog a búcsúzó nyáresti nap a vakolat-törmelekeken, az egyik lépcső mellől gyerekzsivaj tör a felhőtlen égnek. A forróságban déli, balkáni szagegyveleg, alig titkolt, buja érzékiség. Minden fűszeres, tüzes, izzasztó, vakító, barbár, tolakodó életerőtől duzzadó.

Pétevárad ma éppúgy a háromszötvenezresre duzzasztott Újvidék egyik kerülete csupán, mint a még ősbib Kamonc vagy a „hagyományos”, ám mégis sokkal újabbnak mondható negyedek, a Limán vagy az egykoron szinte színmagyar Telep. A hidak egygyé gyúrt két világot kötnek össze: ha a Szerémségből vissza az északi partra, vagyis a tulajdonképpeni Újvidékre beérünk, a késő esti kánikulai forgatagban ordító autósok, zsúfolt vendéglői teraszok, tarkabarka, sokféleképpen stílustalan fényreklámok és az életittasságtól mindenfelé szinte bódultan tülekedő tömegek, fölöttük úszó sűrű cigarettafüsttel és rostélyosillattal, kántáló szerb műnépdalok agyat roppantó harsogásával: Esti Kornél, azaz Kosztolányi látomását tágitják végtelenné a lánggal rikító selymekről és a rác mennyországról. Igen: Szerémséget innen északról, Bácskából lehet megérteni. Ideje hogy alámerüljünk. Indulás.

Különleges útravaló

Magányos lovas álldogál a füves pusztaságon, amiről hosszú napok óta azt hinni, nem akar véget érni. Most, hogy a tűző napsütésben hosszan elnyúló hegylánc kéklík fel előtte a távoli láthatáron, megkönnyebbülést, felujjongó örömet érez. Mintha megszokott-hétköznapi étkek után valami különleges finomság kerülne hiúzmód összehúzott szeme elé. „Hegyes kucsmájában, párdúc-kacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához”, áll és figyel, nézegeti a messziben sorakozó hegyeket. „Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit

lát, s a messzi pusztai képeken és erős világitásban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán: lesi az ellenséget.” Ellenség most nincs semerre. A Nyék törzshöz tartozó lovas most egy távoli, az égben köröző pontban felismeri a kerecsensólymot – kurulnak mondják - , „az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel: megsimogatja Rárolva nyakát és bizton nyugtatja kezét kardja markolatán”, majd lassú vágtában indul a hegylánc felé, amit törzse nemsokára Árpád vezér atyjáról Álmos hegyének nevez el. A mesés Álmosról, Ügyek (Előd) és Emese fiáról, kinek küldetését – hogy népét hazájáig vezesse – a szent madár jelentette. A lovas átúsztat a nagy folyón és máris a hegyek lábánál van. Egy pillanatra feltekint az égre az egyik kaptatón: „várja a jövőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz.”

Ha Beöthy Zsolt erre vetődő lovasa után egy pillanatra a szakirodalomba tekintünk: a letelepedő magyarság szállásterületeiről azt írja László Gyula, hogy mindenfelé a különböző vidékekre érkező törzs nevét őrzi sok falu. (Kápolnásnyék, Nyékládháza, Nyékinca) A tulajdonos, a nemzetség(fő) vagy valamilyen foglalkozás is igen gyakori az elnevezések között, akár csak a régi magyar -d, -sd becéző- és kicsinyítőképzővel ellátott nevek (Álmosd, Élesd, Peterd stb.). Kerekarcú, széles pofacsontú, néha ferdébb szemű, viszonylag alacsony vagy közep-termetű, általában sötétebb hajú emberek lakják - sok-sok gyerekkel, mind nagyobb számban - az Álmos-hegy völgyei között meg a környező lankás síkokon a köralapú, sövényből vagy nádból készült, gyakran nem is olyan kicsiny falusi házakat, jó időben rendszeresen a hasonló alakú, emberemlékezet óta használatos legelői sátrakban tanyázva. A ház nemcsak alaprajzában másolja szinte teljes mértékben a jurtát, „tulajdonképpen nem más, mint helyheztapadt s így anyagában átalakult nemezsátor”: miként László Gyula érzékletesen élénk varázsolja, „az alacsony fal peremébe beerősített tetőrudak kupolaszerűen görbültek meg... tetejét állatbőrökkel, nemezzel, náddal fedték... de csúcsán kerek nyílást hagytak a füstnek és ezen jött be a levegő és a világosság is. A tetőnyílást zsineggel húzható

takaróval el lehetett zárni, s az ajtót is szőnyeg takarta....belül az épület földjét mélyebbre ásták, úgyhogy a fal mellett padkát hagytak. Ez szolgált fekvőhelyként, s ide tették a férfi- s női holmikat és a családi vagyont. Az épület közepén, a mélyedésben égett a szabad tűz.” Nemsokára egyaránt vannak 3-400 állandó házból álló helységek – a majdani mezővárosok csírái – és olykor alig három-négy-öt-hat házat jelentő falvacskák. „Eleinte voltaképpen mozgó tábor volt a falu, melyben a nemez-sátrak... úgy voltak felállítva, hogy a férfi-lakosság az első jelre hadi rendbe sorakozhassék” - írja Márki Sándor. „A nyár nagyobb részében a falu szétszóródott. Mindenki azon a helyen ütötte föl sátorát, ahová...a nemzetség feje utasította.”

A nemzetségek szigorúan szabályozott, zárt rendjében az egyre szaporodó falvakban bő, redős öltözetű, kalpagos, szemmel láthatólag nagy gonddal öltözött, fényűzést, csillogást kedvelő emberek laknak. (A lányok, asszonyok lábán ugyanolyan hegyes orrú, puha piros csizma, mint amelyet a kalotaszegi menyecskék még huszonöt-harminc évvel ezelőtt is minden vásár- és ünnepnap viseltek.) Az Anonymus által leírt „magnum áldomás”, a gazdag eszem-izsom grandiózus vendégeskedése egyik fő szórakozásuk – egy-egy győzelmet, foglalást éppúgy ezzel ünnepelnek, mint a nagy családi eseményeket. És persze minden ilyen alkalom casus bibendi, ahogyan a „kresztyén fráterök” mondják, ok az ivásra, légyen az bor, méhsör vagy éppen a lótejből erjesztett kumis, amit már inkább *komisznak* mondanak és amiből az ivás előtti legelső korty még a tatárjárás korában is a földre lötytyindő, Földanya előtti tisztelgéséért. Az ősi vallás alapvető szavait, fogalmait – íz, fene, hagymáz, Kajár (Kaján) és a többi - még egészen más jelentéstartalommal, másféle szöveggörnyezetben és -összefüggésben használják. Itt-ott, még a kutyafejű tatárok bejövételének idején is, eldugott forrásoknál, rengetegek elhagyatott zugaiban, barlangok szájánál, szakadékok mélyén, erre is, arra is megfeketedett, időragta, viharvert és roskatag bálvány-szobrok, faragványok, körülöttük néha óvatos, tétova léptekkel közeledő öregemberek, asszonyok...az irdatlan erdő-sörény mélyén is, amely Álmos hegyét borítja, végestelen-végig.

A magyarság egyes vélemények szerint csak jóval a honfoglalás után veszi birtokába ezt a területet. Állítólag mindössze a vidék keleti felében foglaltak szállásokat, hogy az országkaput, a Bizánc és Bolgárország felől érkező utakat ellenőrizzék, a nyugati(bb) tájakon pedig csak Szent István halála után, 1071-72-ben rendezkedtek volna be az ókori Sirmium, azaz Szerémsvár, a későbbi Szávaszentdemeter bevételeivel, amely addig bolgár uralom alatt lett volna. Más források szerint Simeon cár terjeszkedő bolgárai ellen a frankok hívták segítségül Nyék törzsét és a többieket, akik a győzelem után kezdték a Szávát országuk déli határának tekinteni. Jócskán ellentmond ennek az állításnak „maga az a tény,hogy a honfoglalás idején a Magyar medencét vékony, szakadozott rétegben megülő és szervezetlen hordákban élő, alacsony kultúrájú szlávok népi elkülönítődéséről, kialakult tót, horvát, szlovén, szerb nemzetről a IX-X. században még beszélnünk sem lehet, továbbá hogy a honfoglaló magyarságnak a szláv állami élet legkezdetlegesebb formáival sem kellett megküzdenie, elegendő bizonyíték, hogy a nagy, központi Duna-medence a magyar honfoglalás idején természeti állapotban levő 'senki földje' volt....A Szerémség tehát szintén beletartozott a magyarság X-XI. századi szállásterületei közé.” (Igen jogosan állapítja meg a magyar középkort tárgyaló könyvében Márki Sándor, hogy eleink nem megszállás, hanem foglalás útján jutottak ehhez a hazához.)

Bükkösök, tölgyesek és fenyvesek borította hegységek, szelíden hullámzó dombok, kiterjedt mocsaras árterek, ligeterdőkkel tagolt hatalmas, löszös síkságok, végtelen szemhatáru puszták, gyér lakosság, szinte gazdátlanul burjánzó természet, jóformán néptelen, háborítatlan ősiségű tájak – nagyjából így festhet az a közép-európai medence-térség, amiből Kárpát-haza lesz. A hazánk, Magyarország. Benne a Szerémséggel. Amely mint cseppben a tenger képviseli, mutatja, illusztrálja az egészet.

*

Amikor a vármegyerendszer kialakul, Szerémséget még Bolgyánnak hívják.(Ezt a nevet a valamikori Árpata-ló – ma: Ruma - városának közelében található település őrsi – szerb neve Budjanovci – , amely 1999 tavaszán lett neve-

zetes: közelében lőtte le a szerb légvédelem a NATO-bombázások idején a híres „Lopakodót”, vagyis az amerikai F-117-es Nighthawk szuper vadászgépet, vagyis a különleges radarelnyelővel rendelkező „láthatatlant”. Tekintsük többszö-
rösen sokatmondó, ha úgy tetszik, vészjóslóan szimbolikus jelenségnek, hogy a vitéz haditett itt a Szerémségben az egykori Jugoszláv Nép-
hadsereg magyar származású ezredese, Dani Zoltán követte el...) Bolgyán – Bolgánynak is nevezték – megfelelt a pécsi püspökség Szent István utasítására az ezredforduló táján létreho-
zott főesperességének, amit Marchiának is neveztek – a név már eleve határvédelemre, hadi közgazgatásra utal. (Ily módon kapcsolták be egyúttal a vidéket a római katolikus anyaszent-
egyház szervezetébe is.) A határörkerület ebben a szervezeti formában körülbelül egy évszázadig állt fenn, 1096-ban Zimony kapcsán már me-
gyeispánt emlegetnek. A Száva szigetén, a mai Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) váro-
sával majdnem szemben lévő, a Száva szigetén állott Szerémvár lett a megye első székhelye. És már egyre többen egy indoeurópai eredetű név-
vel – a latin Sirmium és a szerb Srem vagy a hor-
vát Srijem „magyarításával” – Szerémnek, majd a magyar -ság, -ség tájegységképzővel Szerém-
ségnek nevezik azt a vidéket, amelynek pontos közigazgatási kiterjedése időről időre változott ugyan, de nagyjában-egészében azért igen jól és egyértelműen körülhatárolható.

*

Ne udvariaskodjunk, ne szépítsünk: manap-
ság még művelt és jól tájékozott, olvasott magya-
rok sem igen tudják, hol van, sőt, egyáltalán: mi az a Szerémség. A régi Magyarország legszebb és leghíresebb virága.

Mintha a Dunántúlon járnánk: a hegyek, dom-
bok szelíd hajlatai, az egész vidék hamisítatlan pannon jellege már Újvidék környékén meg-
sejthető, s amint átérünk a Duna túlsó partjára, azonnal „hullámsani” kezd az addig megszokott alföldi táj — és rá kell jönnünk: egészen eredeti hangulatú, sajátos vidéken vagyunk. Igaza volt Teleki Pálnak: van itt valami, ami egészen idegenül áll az Alfölddel szemben. „Pannonföldi tájrész, melynek a környezete egészen alföldi” – a hosszan elnyúló hegyvonulatot északról is, délről is síkság fogja harapófogóba. Közben pedig,

völgybe le, völgyből föl, aprócska falvak követik sűrűn egymást, itt is, ott is mára igen nevezetes-
sé lett ortodox kolostorok, rengetegek, hegycsú-
csok zugaiba rejtőzött ősi vár- és templomromok, erdőkkel sűrűn benőtt domborulatok között, vé-
gestelen-végig, felfelé és lefelé, amint az út elve-
zet a Száva-partig, ahol a neves római Sirmium maradványai láthatók: délszláv világ mindenfelé. Ez a Szerémség — ma. Amelynek nagy része a jelenlegi Szerbiához, kisebb hányada, nyugati csücske a független Horvátországhoz tartozik.

Vajon csak ennyi-e?

Persze hogy sokkal, de sokkal több.

*

Belcsényi turul

Már a török hódoltság idején, de Brüsszel-
ben veti papírra 1536-ban a mohácsi csata egy-
kori résztvevője, Oláh Miklós esztergomi érsek - most már Németalföld helytartója - különleges látomását a már akkor is csak egykori, valaha-
volt Magyarországról, midőn még Mátyás ural-
kodott, az ország lakossága annyi, mint Angliáé, büszke várak, fényes paloták magasodnak min-

denfelé, nyüzsgő és gazdag és termékeny élet vibrál a több mint nyolcvan százalékban magyarok lakta falvakban és a mezővárosokban. Leírja, milyen volt a haza a romlás előtt. „Az a részt pedig, amely a Dráva és Száva torkolatai között kelet felé nyúlik el, Szerémségnek hívják, benne fekszik Újlak, a Szerémség kezdete és fővárosa, ez a Duna fölé emelkedő hegyen, Budához igen hasonló fekvésű, királyi épületekkel magasodik, s híres Kapisztrán János sírja miatt is. Sülyszék, Bánmonostora, a szerémségi püspök székhelye, Kamáncs, Pétervárad, Karom, Zalánkemény mezőváros mind a Duna partján fekszenek. A Száva északi partjának tájékán viszont délről kelet felé a következő várak vannak: Diákó, a boszniai püspök székhelye, Szentlőrinc, Marót, Rácsa, Szentdemeter, Bánca, Zimony és még sok egyéb. Ezt a vidéket valaha Száviának vagy Száva-vidéknek hívták.”

A pusztuló

„Elénk tárul az az áldott, termékeny vidék, a Szerémség. Nemcsak borait dicsérik egész északon, de minden megterem itt, amivel csak él az ember!” – jellemzi Brodarics István 1527-ben. „Sok császárnak, sőt, ahogy a római annalesek írják, egy pápának is szülőföldje és táplálója. Valamikor ugyanilyen nevű városáról is nevezetes volt, melynek állítólag még megvannak a romjai. Csodálatosan szép ez a vidék, csodás földjének termékenysége, hihetetlen az éghajlat enyhesége. Ez már csak azért is így van, mivel ez a vidék az Adriai-tengertől csupán három-, de legfőljebb négy napi járásra van. Újlakról vissza Sirmium felé haladva elsőnek Bácsmonostor tűnik elénk, a szerémi püspökség székhelye, majd mielőtt Péterváradra érnél, ott van Kamanc híres

városa. Mögötte fekszik Pétervárad fellegrárával együtt a kalocsai egyházmegye fennhatósága alatt. Ezt a helyet Belgrád elvesztése óta Belgrádunknak tartjuk. Azután következik Zalánkemény és még több, nem különösebben nevezetes város, melyeket a fent említett belgrádi csatavesztés alkalmával a török földig lerombolt”

belcsényi kastély

A Duna és a Száva között elterülő vidék, közigazgatási terület, „nagyfaj”, Horvát-Szlavónországban, a Száva alsó folyásánál – északról és keletről a Duna, délről a Száva határolja, nyugaton, a horvátországi Szlavónia keleti csücskében a régi Valkó vármegye - írják a Szerémségről a 19. század utolsó éveiben. A Pallas Nagylexikon szerint területe 6865 négyzetkilométer. „Felszine túlnyomóan lapályos, de É-i részében egy jelentékeny hegysége van, mely az egész vármegye hosszában Ny-ról K. felé vonul; ez Verőce vármegyéből átcsapva az Ilok és Sid helységek közé eső vonalig csak egy jókora halom-láncolatot alkot, az említett vonaltól K. felé azonban igazi hegyláncolattá magasodik, melynek gerince végfogytig párhuzamosan halad a Dunával.

Ezen 90 km. hosszúságú heglánc magva a Fruška Gora; benne többnyire mély és nem ritkán szakadékszerű völgyek vannak; lejtői főleg a Duna felé meredek és szorosai nehéz járatúak. A láncolat közép részét Vrdniknek hívják egy hasonló kalugyer zárdáról. Legmagasabb tető benne a Cserveni Csot (539 m.)... „Felsőbb részeit rengeteg erdőségek borítják, az alsóbbak pedig többnyire szebbnél-szebb szőlőkkel vannak beültetve; kopár (homokos, köves) részek csak a déli lejtőkön fordulnak elő. Szebb völgyekben és szakadékaiban nagyszámu görög keleti (Szt.-Vazul-rendü) kolostor foglal helyet, melyek közül a régiség, fekvés vagy gazdagság alapján többnek messze terjedt híre van. A lapályos részek igen mély fekvésűek s több helyt (kivált a Vuka mellékén) mocsárosak. Vizben eléggé gazdag, de a határt jelző Dunán és Száván kívül csak patakjai vannak”... Éghajlata meleg; mérsékelt hosszú és kellemes nyarakkal s nagyon szelid tavaszi és őszi évszakokkal. A legmagasabb nyári meleg a szerémi alföldön 37,5°C. Esője bőven jár, de leginkább csak ősszel, amennyiben ez a terület már az őszi esőzés övébe esik. A levegő a mocsaras tájak kivételével mindenütt, főleg pedig a hegyes vidékeken rendkívül kellemes és egészséges. Földje könnyű agyag mély televénnyel s így fölötte termékeny. Termőföldje 628,829 ha., miből szántóföld 312,511, kert 14,147, rét 69,129, legelő 88,710, nádas 1885, szőlő 10,644 és erdő 131,803 ha.

Az állattenyésztés itt a legvirágzóbb egész Szlavóniában; lovai aprók, de serények és erősek; szarvasmarhái olyan fajtájúak mint a bánágiak, szintén jelentékenynek mondható a sertés-, házi szárnyas, méh- és selyembogártenyésztés is, 1895-ben 199 községben 194,099 kg. selyemgubót termeltek. Vadakban nem bővelkedik. Nyúl, rókán s farkason kívül legtöbb van vadmadara és hala; csíkot és piócát is sokat fognak a mocsarakban. Az ásványország cementet (Beocin, Cerevi), meszet és épületkövet meg kőszenet (Vrdnik, Kamenica), ólom- és ezüstércet (Ledinci) szolgáltat.

A lakosságról az olvasható a jeles műben, hogy a vármegyét 1870-ben 281 ezer 267 lélek lakta, ebből 155 ezer 291 volt szerb, 93 ezer 707 horvát, 57 ezer 508 német - és 20 ezer 854 magyar. (Még a szlovák népesség jelentékeny:

9224.) Megtudható, hogy nagyban főznek pálinkát (szilvórium) és ürmöst errefelé, továbbá hogy „a hitelügyeket 5 bank, 12 takarékpénztár és 20 szövetkezet elégíti ki”. És bár az ekkor már elsőprő mértékben horvát-szerb többségű vármegyében a férfiaknak 50,9, a nőknek 61,2 százaléka nem tud írni olvasni, Szerémben 296 iskola van, ezekből egy hittani intézet (ortodox, Karlócán), négy gimnázium, két reáliskola, 13 kereskedelmi és ipariskola, egy polgári és 268 elemi népiskola, plusz öt kisdedóvó és két árvaház. A vasútvonalak hossza 319 km, 47 állomással. Tíz járás, négy önálló város, egy „rendezett tanácsú mezőváros”, 263 község.

A gazdaságról: ásványkincsekben megjegyzésre érdemes a cementgyártáshoz való mészkő (Belcsény) és a kőszén (Rednek, Kamonc), továbbá az ólom- és ezüstérc jelentős, azonban „a nagyobb üzemek mind a mezőgazdasághoz kapcsolódnak.” A Szerémség legkiválóbb termékei: a búza, a zab, a kukorica, az árpa, a rozs, a repce, a burgonya, a köles és a kender. Gyümölcsben rendkívül gazdag: a berzencei szilva, a szercsika-alma és a gesztenye mellett a világhírű borokhoz hasonlóan igen híres a szerémségi körte, amelyről már Galeotto Marzio megírta, hogy az itteni kobakkörte páratlan finomságát elmondani sem lehet, akkora, hogy „két kézzel is alig lehet körülfogni.” Szakemberek szerint ez a fajta az ún. Nyári Kármán-körtének felel meg, amit szerémségi kobakkörtének is neveznek.

*

„Az Árpád-házból való magyar királyok nagy gondot fordítottak a Szerémségre, mert az volt védelmi vonaluk a görög császársággal szemben”, írja szintén a Pallas.

A honalapító Árpádok négyszáz éve egyben az európai és a magyar középkor alkonyának ideje is. A maga módján kimondottan szép, látványos alkony ez, Huizinga világhírű művéből jól érzékelhető, mennyire. Ezekben az időkben őszinte és tiszta szenvedélyek, ma már gyermekinek mondható hit és naivitás, ugyanakkor rendkívül tarka, heves és kavargó világ hullámozott a mindenható keresztény egyház szigorú szentségeinek áradása közepette. „A kor embere megingathatatlanul hitte, hogy az igazság határozott és egyértelmű...a felfokozott igazságvágyban a primitív, alapjában pogány barbarizmus keve-

redik a társadalom keresztény felfogásával. Az egyház megbocsátást és szelídséget hirdetett, így igyekezett enyhíteni a jogi szokásokat. Másrészt még jobban kiélezte a jogérzéklet, mert a primitív bosszúvágyat a bűn iránti gyűlölettel tetézte. A feszült, szenvedélytől izzó lélek pedig nagyon is gyakran érezte úgy: a bűn az, amit ellenségem tesz.” Igen: hatalmas szenvedély hatotta át az embereket, féktelen lobbanékonyság, amely „népi szinten” például igen feltűnően az igazságszolgáltatás kegyetlenségének kollektív élvezetében is megnyilvánult: a véres, horrosztikus jelenetekben bővelkedő kivégzés-produkciók, s „ a nép az egészet vásári mulatságnak tartotta”, mondja Huizinga. Ugyanakkor ez a látszat-szadisztikus tobzódás következetesen mindvégig szorosan összefonódott az egészen képtelen ellenkező pólussal: a könnyes-megrendült „őskeresztényi” megbocsátással, a kegyelemmel. „A középkor csak két végletet ismert: a kegyetlen büntetés teljes betöltését, vagy pedig a teljes megkegyelmezést.” (És bizony igazából minden volt, csak éppen nem sötét.) Pasolini filmjei vagy akár a Dekameron világának nem-érzéki, a hétköznapiakat is elének varázsoló színárnyalatai éppúgy érzékeltetik mindezt, mint Dante félelmetes univerzuma, Villon költészete vagy a trubadúrok, a Minnesängerek működésének tartalmi-formai jegyei. Arthur király és a kerekasztal félelem és gáncs nélküli lovagjai, Lancelot, Gawain és többiek egyszerre a Szent Grál áhítatos és elszánt kutatói és - Szerb Antal pajkoságát őrizve – Guinevere királyné udvarhölgyeinek és parasztasszonyainak keményen eltökélt paráználkodói, miközben ábrándosan-légiesen, plátóian hódolva térdepelnek, és mélyen átélt, őszinte megrendültséggel imádkoznak az Úrhoz. A vaskos népi humor és a bővérű testiség is gyönyörűen megfér a kor bűnbánó alázatosságával.

Ebben a világban a magyar foglalás utáni idők hamarosan nagyarányú és látványos fejlődést hoznak: a vidék nemcsak igen rövid idő alatt benépesül, de – nagyjából Petúr bán működésének idejére – gazdag, virágzó, színes és eleven magyar élet bontakozik ki Álmos hegyének vidékén. Amiről *A vas fia* című kiváló regényében azt írja Kodolányi János, hogy a IV. Béla által honmentő céllal betelepített és a Duna–Tisza közét az Alföld alsó pereméig elárasztó kunok közé keve-

redett magyar fiú előtt egy őszi délelőttön „az Árpatauló-hegy sötétbarnán, rézvörösen és arany-sárgán domborult a déli láthatáron” - vagyis a majdnem száz kilométer hosszú, tizenöt-húsz kilométer széles „szigethegységet” ekkor már Árpatauló vagy Árpatauló névvel illették. (Említettük: a jelenleg Ruma nevet viselő, a hegység lábánál fekvő egykori mezővárosnak ugyanez volt a régi magyar neve.)

A rumai temető

IV. Béla uralkodásának elején, a XIII. század harmincas éveinek második felében, midőn valahol az Etil, azaz a Don partján Julianus barát – megint csak Kodolányi tanúsága szerint – megrendült örömmel rohan alá a domboldalra, hallva, hogy az ottaniak a gyermekkorából jól ismert magyar dalt éneklék: Magyarországnak ez a délibb vármegyéje az ország legfejlettebb, és legsűrűbben lakott vidékévé kezd válni. A Csák nembéli Ugrin kalocsai érsek, a muhi csata majdani hősi halottja 1229-ben a Duna menti Kőmonostorában püspökséget alapít. A Szerém-

ségben királyi kamara működik: ez afféle helyi pénzügyminisztériumot és adóhivatalt jelent, vagyis a pénzügyi ügyek nagyfokú autonómiáját, a helyben történő ügyintézés könnyebbségét, célszerűségét és hatékonyságát. („Jólétre mutat a pénzügyek területi decentralizációja” - következtet Nemeskürty István.)

A hétköznapi életnek azok a formái, amelyeket Kodolányi oly szemléletesen, a kiválasztottak színpompás látomásaival mutat be, a Szerémségben nagyjából ugyanolyanok, mint a dunántúli Ormánságban vagy az ország más vidékein. A kor embere semmilyen válsághangulatot, külső fenyegetettséget nem érzett, nem érezhetett: az időnként fellángoló csaták a bizánciakkal, bolgárokkal nemigen befolyásolják a nagy tömegek életvitelét, élet- és vagyonbiztonságát - a későbbi tragikus történésekhez képest meg különösen szinte csak jelentéktelen csetepaté valamennyi. Hihetünk Nemeskürty Istvánnak: „ a rendezett birtoktesteken, majorságokban, gazdaságokban, a maguk független anyagi és szellemi világában élő kolostorokban elégedetten és jó módban éltek az emberek, polgárok és iparúzők is megengedhették maguknak a drágább öltözködés, a házioltár, az ékszer luxusát.” Vadászni-halászni járnak, gyümölcsöt természetnek, szőlőt művelnek, az állatokkal bajlódnak, közben sűrűn és buzgón dícsérik a Mindenhatót a templomokban az ájtatos barátok és papok szorgos szellemi felügyelete mellett. És mivel felismerik, hogy jónéhány helyen sokkal biztonságosabb a gyakran alig egy-két tucat házacskából álló, legföljebb száz-kétszáz lelkes falvakból nagyobb településekbe tömörülni, a nagyobb közösség pedig nemcsak fokozottabb védelmet, de nagyobb gazdasági erőt is jelent: ekkoriban keletkeznek a magyar településszerkezetre oly jellemző mezővárosok, melyekben otthont talál kereskedő és iparos, gazda és mesterember, persze a lakosok többsége a templom körül elhelyezkedő széles, falusias övezetben él, legnagyobb részben földműveléssel és állattartással foglalkozva. Ami pedig a társadalom úgynevezett „osztályberendezkedését” illeti, egyáltalán nem úgy igaz, ahogyan az eszelős, korlátolt marxista dogmatika hosszú évtizedeken át hirdette: az annyit kárhoztatott jobbagysággal kapcsolatban például az a helyzet, hogy a kor legfejlettebbnek mondott európai ál-

lamaival összevetve a jobbagy Magyarországon egészen a 16. század elejéig szabadon használhatja „az uraság” erdeit, vizeit, csak az erősen korlátozott számú királyi birtokokat és uradalmat kell elkerülnie. Maga a „jobbagy” szó általunk ismert jelentésű (vö.: latin: meliores) használata is éppen IV. Béla idején jószerével megszűnik, pontosabban éppen a kiterjedtebb jogállású, szabad polgárokat jelenti, akik igen sajátos viszonylatban vannak csak jelen az úr-szolga viszonylatban. A király, a nagycsaládok feje nagycsaládokat, azaz falvakat rendel szolgálatra, „köz munkára”, valójában „az egyén saját határai belül úr... , a közösség határain belül pedig solga”. (Molnár Géza) A király pedig egyszerre ura és szolgálja nemzetének és népének, s a két tényező e felfogás szerint akkor találkozik és forr egységbe, ha támadás éri az országot, az egész közösség hazáját, mint éppen a tatárinvázió idején, amely tehát fenti társadalmi és szociális állapotban éri a magyar világot, így a déli végeket is. Ám a bezúduló mongol áradat kevésbé érinti ezt a tájat, jóformán csak elviharzanak a Szerémség mellett délnyugat felé a királyt az Adriáig üldöző Kádán csapatai - talán a Szerémség a legkevésbé feldőlt vármegye. Később, Nagy Lajos idejében ez a kivételezett helyzet tovább fokozódik: miközben Magyarország eléri története során legnagyobb területi kiterjedését és a Franciaország nagyságú magyar birodalom gazdasági és politikai súlyát tekintve Európában egyedül a Német-Római császársághoz hasonlítható (az ibériai és észak-meg dél-európai országok, államalakulatok meg sem közelítették), az országlakosság, miként Márki Sándor megállapítja, szellemi-kulturális értelemben is a legelső európai vonalba kerül. (Élén a Szerémséggel.) A magyar nyelv megtartja és tovább erősíti az Árpádok korában elért és „elismert természetes jogait”, az Anjou-kor a műépítészet aranykora, eldugott falusi templomokat is magas művész értékű freskók díszítenek, virágzik az ötvösművészet, a zománcolás, a Kolozsváry testvérek művészdinasztiája iskolát teremt, nagyváradi Szent László-szobruknak fél Európa csodájára jár. „Egész kőműves-iskolák keletkeztek, amelyek egy-egy vidék számára ugyanazon terv szerint dolgoztak.” Ugyanakkor „nem a művészet, hanem a honvédelem követelményeinek megfelelő várakat emeltek”, a ta-

tárjárás utáni, még a Béla által kezdeményezett „országos program” keretében. (Szerémségben ebben az időszakban összesen hat vár épül, ez a többi vidékhez viszonyítva nagyjából megfelel az országos átlagnak: a dunai révet ellenőrző cserögi királyi vár 1333-ban, a kalocsai érsek tulajdonába került, a közeli hegyi bánya védelmét szolgáló redneki 1315-ben készül el.) Ez a műveltség az Anjou-k korában, 1308-tól 1395-ig, már Nagy Lajos idejétől kezdve mindinkább hatalmába keríti Magyarországot és Márki szerint „korántsem olyan szórványos, mint ahogy a pusztulástól megkímélt, gyér számú fennmaradt adat nyomán gyanítani lehetne.” És egy igencsak fontos értékelő mondat: „a politikai érettség, amely a nemzetnek ezen korban viselt tetteiből kisugárzik, egymaga is tanúsítja, hogy a magyarság európai színvonalon állt.” Olyannyira, hogy Gombos Gyula jogosan állapíthatja meg: „középkorunk... sokáig hatott gondolkozásunkra. A későbbi századokból visszatekintő magyarnak e félezer év, úgy egészében, történelmünk csupa fény fensíkjának látszott. A maga nemében az is volt.”

A Szerémség mindvégig a virágzó középkori Magyarország kimagaslóan legfejlettebb része.

Igaz, már a bizánci források is arról tudósítanak, hogy a Duna–Száva közének vidéke „Pannónia legkövérebb földje” és „ez a föld annyira dús takarmányban, hogy mint mondják, itt voltak Julius Caesar legelői”. A földművelés eléri, olykor túl is szárnyalja az állattenyésztés jelentőségét: a föld valósággal ontja a gabonát, de Kalapis Zoltán szerint „nagy jövedelmet hajtott a halászat és a méhészet, a kézműipar nemkülönben”. Minderre rimel egy szintén komoly figyelmet érdemlő mondat Filep Antaltól: a Szerémség ősi „provinciális kultúrájának fontos elemei megérték a magyar államszervezés időszakát”. Melyek lehettek ezek az elemek? Soroljuk: a magas szintű mezőgazdaság, főleg a gyümölcs- és zöldségtermesztés; a hagyományos munkaszeretet, kitartás, szakmai hozzáértés; a Sirmium környéki római pannon élet sajátosságosan kifinomult intellektualizmusának „speciálisan polgárosult” nyomai, elsősorban a kor átlagos műveltségét meghaladó mértékű fogékonyságban „leképezve”; és végül, de távolról sem utolsósorban a Probus császár által feltámasztott és kiterjesztett szőlészet-borászat rövid időn belül elért, majd jó fél évezreden át megtartott világszínvonala. Ilyen lett a szerémi félezer év.

